

Ջուղայի գերեզմանատան մէջ, 1972ի այցելութեանս ընթացքին. երկաթագիր գրութիւն մըն է, զոր կ'արտագրեմ այստեղ ամբողջութեամբ:

«Այս է տապան Պարոն Խօջին,
Ա(ստուա)ծաւէր Ջալալ Բէկին
Որ ի ՌՂ Ք-վ(ի)ն
Այլ եւ Բ. աւելորդին,
Սա փոխեցո յաշխարհ վերին.
Ի հարկանել փողո մեծին,
Եւ ի ծագել սրբո խաչին,
Սա բերկրեցի լուսով նորին,
Եւ արդարեցն երամին,
Սա եղիցի հաղորդ նոցին.
Լսէ ըզգայն կենարարին,
Եթէ եկայք օրհնեալք Հօր իմ. Ամէն»:

Ջալալ Բէկն ալ կ'երեւի թէ երկու անգամ ամուսնացած էր: Նոր Ջուղայի թիւ 477 ձեռագրին մէջ կը յիշատակուին այսպէս. «Դարձեալ յիշեցէք զՋալալբէկն եւ կողակից իւր Թիլիկն. ամէն: Դարձեալ յիշեցէք Ջալալբէկն եւ միւս կողակիցն Լարիխանն եւ զորդին Շահմուրատն, եւ զստերացն Ուզուհի, Սուփիանէն: Դարձեալ յիշեցէք Ջալալբէկն եւ զփեսայն Յակոբջանն եւ կողակիցն Ուզուհի, եւ որդւոյն սորայ՝ Ջանիբէկն, Սաֆարաղէն եւ Շահմուրատն: Եւ զստերացն Թալլուխանին, Սաթուրաղէն եւ Սարալու Սանուսին, Շահփարէն եւ Սուլթանփաշէն. ամէն:

(Շար. 1)

Թ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

ՔՐԻՍՏՈՍ՝ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԼՈՅՍԻՆ ԱՌՋԵԻ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԱԽԵՏԱՐԱՆԻԺ

(Շար. տե'ս «Բազմավէպ» 1975. Բ. 1-2, էջ 181-201)

ԶՈՐՐՈՐԴ ԱԽԵՏԱՐԱՆԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿ

Յովհաննէս՝ աւետարանիչ ծնած է Բեթսայիդա: Հօրը անունը Ջերեզէոս էր, մօրը՝ Սողոմէ, իսկ եղբորը՝ Յակոբոս:
Հօրը եւ եղբորը նման, անիկա արհեստով ձկնորս² էր: Յիսուսի հետեւելէ առաջ, աշակերտած է Յովհաննէս Մկրտչին³:

Յովհաննէս՝ առաքեալներու ամէնէն փոքրը, Յիսուսի նախասիրած աշակերտն էր⁴: Յիսուս «որոտումի որդիներ» մակղիւրը տուաւ իրեն եւ իր եղբոր՝ իրենց կրակոտ բնաւորութեան համար:

Յովհաննէս, Պետրոս եւ Յակոբոս առաքեալները կը կազմեն այն երջանիկ խմբակը, որ արժանի եղաւ, Թաթօր լերան վրայ՝ ահանատես ըլլալու Քրիստոսի լուսաշող այլակերպութեան⁵ եւ ներկայ դէպքերու Յայրոսի մեռած աղջկան յարութեան հրաշքին⁶:

Գեթսեմանիի պարտէզին մէջ, Յիսուս վերոյիշեալ երեք առաքեալները հետը առնելով՝ բաժնուեցաւ միւս առաքեալներէն եւ առանձնացաւ աղօթելու համար⁷:

Երբ Յիսուս երուսաղէմ կ'ելլէր, Յովհաննէս եւ Յակոբոս առաքեալներու մայրը կը մօտենայ Յիսուսի եւ անկէ կը խնդրէ, որ իր զաւակներէն մէկը՝ իր աջ կողմը, իսկ միւսը ձախ կողմը նստի, արքայութեան մէջ: Այս առաջարկը կը մերժուի Յիսուսի կողմէ⁸:

1. Յովհաննէս բառը, յունարէն Ἰωάννης, եբրայական ծագում ունի, «Նրնհա-նան» կամ «Նոնհանան» բարդ բառ մը, որ կը նշանակէ «Նահիլէ, շնորհի տուն»:

2. Մատթ. Դ. 21:

3. Յովհ. Ա. 37 եւ 40:

4. Յովհ. ԺԳ. 23:

5. Մատթ. ԺԷ. 1-9:

6. Ղուկ. Ը. 49-56:

7. Մատթ. ԻԶ. 37:

8. Մատթ. Ի. 20-23:

Դարձեալ Յովհաննէս եւ Յակոբոս առաքեալներն են, որոնք ուղեցին երկինքէն կրակ իջեցնել սամարացիներուն վրայ, որովհետեւ անոնք չէին ընդունած Յիսուսի պատգամաւորները⁹:

Բաղարշակերքի օրը, Յիսուս՝ Պետրոս եւ Յովհաննէս առաքեալները կը շարժուին քաղաք, որպէսզի վերջին ընթրիքը պատրաստեն¹⁰:

Վերջին ընթրիքին, Յովհաննէս նստելով Յիսուսի մօտ, գլուխը կը հանգչեցնէ Անոր լանջին վրայ, իմանալու համար թէ ո՛վ է մատնիչը¹¹:

Գթսեմանի մէջ, Յիսուսի ձերբակալումէն ետք, մինչ միւս աշակերտները կը փախչին, Յովհաննէս կը հետեւի Յիսուսին: Ան ծանօթ ըլլալով քահանայապետին, Յիսուսի հետ կը մտնէ պալատին դաւիթը, եւ դռնապանին հետ խօսելով՝ ներս կը մտնէ նաեւ Պետրոսը¹²:

Յիսուսի հետեւելով մինչեւ Գողգոթա, Մարիամ Աստուածածնի հետ կը կանգնի խաչին մօտ, ուր Յիսուս իրեն կը յանձնէ Տիրամայրը, ըսելով. «հահ քու մայրդ»¹³:

Յարութեան առաւօտը, Պետրոսին հետ կը վազէ դերեզման եւ Պետրոսէն առաջ կը հասնի հոն¹⁴:

Յարութենէն ետք, օր մը, երբ առաքեալները ձուկ կ'որսային, Տիրերիւս լիճին մէջ, Յիսուս կ'երեւնայ անոնց: Յովհաննէսն է որ ամէնէն առաջ կ'անդրադառնայ որ երեւցողը Յիսուսն է¹⁵:

Նոյն այս Յիսուսի սիրելի աշակերտն է, որուն մասին Յիսուս մարգարէութիւն մը կ'ընէ, որ սխալ կը հասկցուի միւս առաքեալներու կողմէ¹⁶:

Հոգեգալուտէն ետք, Յովհաննէս, Պետրոսի հետ կը քարոզէ Գրիստոսի վարդապետութիւնը. միասին կը բանտարկուին, կը ծեծուին, եւ հոսկ ազատ կ'արձակուին, ուրախ՝ որ Յիսուսի համար արժանի եղած են չարչարանքի¹⁷:

Երուսաղէմէն դատ, զինքը կը գտնենք Սամարիա՝ միշտ Պետրոսի հետ¹⁸:

Պատկառելի աւանդութեան մը համաձայն, Յովհաննէս առաքեալ

9. Ղուկ. Թ. 53-54:

10. Ղուկ. ԻԲ. 8:

11. Յովհ. ԺԳ. 23-26:

12. Յովհ. ԺԸ. 15-16:

13. Յովհ. ԺԹ. 26-27:

14. Յովհ. Ի. 1-5:

15. Յովհ. ԻԱ. 4-7:

16. Յովհ. ԻԱ. 20-23:

17. Գործք Առ. Ե. 41:

18. Գործք Առ. Ը. 14:

երկար ապրած է եւ քարոզած է Փոքր Ասիոյ մէջ, գլխաւորապէս Եփեսոս քաղաքը: Իր հետ ապրած է նաեւ Մարիամ Աստուածամայրը:

Եկեղեցական աւանդութեան մը համաձայն, Դոմետիանոս կայսեր (81-96) քրիստոնեաներու դէմ կատարած հալածանքներու շրջանին, Յովհաննէս առաքեալը եռացած ձէթով լի կաթսայի մը մէջ կը նետեն: Բայց անիկա հրաշքով ողջ կը մնայ՝ ապա զինքը կ'աւտորեն Պատմոս կղզին, ուր կը գրէ Յայտնութեան գիրքը:

Հուսկ, Պատմոսէն վերադառնալով Եփեսոս¹⁹, Տրայանոսի կայսրութեան օրով (98-117), ըստ ոմանց 105 թուականին, խոր ծերութեան մէջ կը վախճանի:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԱՒԵՏԱՐԱՆԸ

ԾԱՆՕԹ Է Բ. ԴԱՐՈՒ ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍԻՆ

1. — Շատեր, Ս. Կղեմէս Հռոմայեցիին՝ Կորնթացիներու դէմ գրած նամակին մէջ (95-98), տեղ տեղ, Յովհաննէսի Աւետարանին աղղեցութիւնը կը տեսնեն²⁰:

Սակայն, կան ուրիշ քննադատներ, որոնք կը մերժեն որեւէ աւելցումներն տեսնել չորրորդ Աւետարանին եւ Կղեմէս հայրապետին վերոյիշեալ նամակին միջեւ:

2. — Մեզի հասած են Ս. Իգնատիոս Անտիօքացիին (110) նամակները, որոնց մէջ տողեր կան, որոնք աղերս ունին կարծես չորրորդ Աւետարանին հետ:

Ոմանք վիճելի կը գտնեն նման աղերս մը: Եթէ չորրորդ Աւետարանին եւ Ս. Իգնատիոս հայրապետին նամակներուն մէջ կան նմանութիւններ, արոնք առաջ եկած կրնան ըլլալ, կ'ըսեն, երկու հեղինակներուն ալ միեւնոյն միջավայրին մէջ ապրած ըլլալու պարագայէն:

Սակայն, պէտք է ըսել, որ մարդ աւելի կը հակի աղղեցութեան գոյութիւնը ընդունելու:

Այսպէս, Անտիօքի հայրապետին կողմէ Թիւատելֆիոյ եկեղեցիին ուղղած նամակին մէջ կան հետեւեալ տողերը. «ուսկից կու գայ եւ ո՛ւր կ'երթայ»²¹: Նման բացատրութիւն մը չորրորդ Աւետարանին մէջ կը գտնենք²²:

19. ԿԼԵՄԵՍ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՍԻ, HE, III, 23, 6:

20. M. E. BOISMARD, Clément de Rome et l'évangile de Jean, 1948, էջ 376-385:

21. S. IGNACE, Philad., է. 1:

22. Յովհ. Գ. 8:

Ս. Իգնատիոս, Մազենասցիներուն ուղղած նամակին մէջ, կ'ըսէ. Աստուծոյ Որդին, «իր Բանը, լուծեցէ ելած, որ ամէն բանի մէջ հաճելի եղաւ Անոր, որ զինքը զրկած էր»²³:

Շատ մը մասնագէտներ, վերոյիշեալ տողերուն մէջ, ուղղակի ազդեցութիւնը կը տեսնեն, չորրորդ Աւետարանի յառաջաբանին մէջ գործածուած «Բան» բառին եւ Յովհաննէսի հետեւեալ խօսքերուն. «Ան որ զիս զրկեց, ինծի հետ է...», վասնզի ես միշտ Անոր հաճոյքը կը կատարեմ»²⁴:

3.- Բանասէրները՝ մեծամասնութեամբ կ'ընդունին, թէ Ս. Յուստինոս (150) եւ Հովիւ Հերմէս (140-145) կարդացած են չորրորդ Աւետարանը եւ օգտուած են անկէ²⁵:

4.- Նմանապէս, այսօր, շատ շատերէ ընդունուած է, որ «Տաղը Սողոմոնի» գրութեան մէջ, գրուած 150ի ատենները, յայտնի մէջբերումներ կան չորրորդ Աւետարանէն²⁶:

5.- Ասոնցմէ զատ, Վաղենտինոս, Բասիլիդէս եւ Հերակլիտոն հերետիկոսները, որոնք երկրորդ դարուն կ'ապրէին, ծանօթ են չորրորդ Աւետարանին եւ մէջբերումներ ըրած են անկէ՝ իրենց զանազան գրութիւններուն մէջ:

6.- Հուսկ, աւելցնենք նաեւ զօրաւոր փաստ մը, որուն յայտնութիւնը բանասէրներու մեծամասնութեան ընդունիլ տուաւ թէ չորրորդ Աւետարանը գրուած է առաջին դարուն վերջաւորութեան:

1935ին, միջին Եգիպտոսի մէջ, գտնուեցան Պապիրոսի երկու կըտորներ, որոնք ամէնէն լուրջ մասնագէտներու համաձայն, գրուած են 150 թուականէն առաջ:

Ասոնցմէ մէկը՝ «Egerton 2» կոչուած պապիրոսի²⁷ կտորը, որ մեզի մինչեւ հիմա անծանօթ անվաւեր Աւետարանի մը մէկ մասը կը պարունակէ, իր ունեցած աղբիւրներու շարքին՝ ունի նաեւ Յովհաննէս առաքեալի Աւետարանը:

Երկրորդը, որ «Մանչեսթր 457» կամ «Papyrus Rylands 457»

23. S. Ignace, Manes. Ը. 2: Հմտ. նաեւ Ս. Իգնատիոս, Թուրք առ Ֆիլատելի. Թ. 1, եւ Յովհ. Ժ. 7. Թուրք առ Հռոմայեցիս, Է. 3, եւ Յովհ. Զ. 27, 33, 54:

24. Յովհ. Ը. 29:

25. Յուստինոս, ի մէջ այլոց, ունի նաեւ Յիսուսի՝ Նիկոդեմոսին ուղղած սա խօսքը, որ միայն չորրորդ Աւետարանին մէջ կայ. «Եթէ վերստին չծնանիք, երկինքի արքայութիւնը պիտի չժտնէք» (Apol. C. 1. 4):

26. Հմտ. Տաղի Սողոմոնի Ժ. 5 եւ Յովհ. ԺԱ. 52, Տաղի Ս. ԺԲ. 6 եւ Յովհ. Ա. 5, Տաղի Ս. Լ. 1-2 եւ Յովհ. Դ. 10, Է. 38, Տաղի Ս. ԽԱ. 11-15 եւ Յովհ. Ա. 1, 4-5, Զ. 33, 37:

27. H. I. BELL and T. C. SKEAT, The New Gospel Fragments, Manchester, 1935. LAGRANGE, Deux nouveaux textes relatifs à l'Évangile, R. B., 1935, էջ 327-343:

անունով ճանչցուած է²⁸, ունի 9×5 հարիւրորդամեզը մեծութիւն: Սոյն պապիրոսի մէկ էջին վրայ կայ Յովհ. ԺԸ. 31-33 համարները, իսկ միւս էջին վրայ Յովհ. ԺԸ. 37-38 համարները, որոնք կը ներկայացնեն Յիսուսի եւ Պիղատոսի խօսակցութենէն մաս մը:

Անգամ մըն ալ կրկնենք, որ պապիրոսի այս կտորը, այժմ Մանչեսթր քաղաքի Rylands կոչուած մատենադարանին մէջ կը գտնուի, հմուտ մասնագէտներու համաձայն՝ կը պատկանի երկրորդ դարու առաջին կէսին, մօտաւորապէս 130ին:

Արդ, եթէ երկրորդ դարու սկիզբները, չորրորդ Աւետարանը Եգիպտոսի մէջ ծանօթ էր արդէն, կարելի է տրամաբանօրէն եզրակացնել, որ այդ Աւետարանը, առ նուազն երկու տասնեակ տարիներ առաջ գրուած ըլլալու է (Եփեսոսի կամ Պաղեստինի մէջ), որպէսզի կարենար մինչեւ Եգիպտոս հասած ըլլալ:

«Այժմ, կը գրէ Xavier Léon - Dufour, այլեւս գրեթէ չկայ քննադատ մը, որ չորրորդ Աւետարանը տեղաւորէ 100 թուականէն ետք»²⁹:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿԸ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՒԱՔՅԱՆ Է

Երանոսի վկայութիւնը

Երանոս, Լիոն քաղաքի եպիսկոպոսը, 180-185ի շրջանին՝ իր «Ընդդէմ հերձուածոց» գիրքին մէջ, չորրորդ Աւետարանէն ութսուներեք մօտ մէջբերումներ ունի, որոնց քով ընդհանրապէս կ'աւելցնէ նախ հեղինակին անունը. «ինչպէս որ Յովհաննէս՝ Յիսուսի աշակերտը կ'ըսէ» բացատրութեամբ:

Դարձեալ Երանոս, իր վերոյիշեալ գիրքին մէջ, կը գրէ. «Յովհաննէս՝ Տիրոջ աշակերտը, անիկա որ գլուխը հանգչեցուց Անոր լանջին, ինքն ալ հրատարակեց իր Աւետարանը, երբ Ասիոյ Եփեսոս քաղաքը կը բնակէր»³⁰:

Երանոսի սոյն վկայութիւնը մեզի համար մեծ արժէք կը ներկայացնէ, որովհետեւ անիկա, երիտասարդ հասակին, աշակերտած է Պողիկարպոս Զմիւռնացիին (70-155). իսկ Պողիկարպոս ալ, իր կարգին, աշակերտած է Յովհաննէս առաքեալին:

28. C. H. ROBERTS, An Unpublished Fragment of the Fourth Gospel in the John Rylands Library, Manchester, 1935.

29. XAVIER LEON - DUFOUR, Les évangiles et l'Histoire de Jésus, 1963 էջ 102:

30. Adversus Hæreses, III, 1, 1.

Ահաւասիկ Երանոսի խօսքերը՝ Պողիկարպոսի մասին. «Կրնամ ըսել թէ երանելի Պողիկարպոս ո՛ւր կը նստէր խօսելու համար, ի՛նչպէս կը մտնէր ու կ'ելլէր, ի՛նչ էր իր (կեանքի) նկարագիրը, իր ֆիզիքական տեսքը, իր խօսքերը, որոնք ժողովուրդին կ'ուղղէր, ի՛նչպէս կը խօսէր Յովհաննէսին եւ Յիսուսը տեսնող միւս աշակերտներուն հետ ունեցած իր յարաբերութիւններու մասին, ի՛նչպէս կը յիշէր անոնց խօսքերը եւ գործերը, որոնք կը վերաբերէին Տիրոջ...», եւ թէ ի՛նչպէս Պողիկարպոս այս բոլորը ստացած էր Կեանքի Բանին (Յիսուսի) ականատես վկաններէն»³¹:

Կղեմէս Աղեքսանդրացիի վկայութիւնը

Թանկագին է նաեւ վկայութիւնը Կղեմէս Աղեքսանդրացիին (211-216), որ պահուած է Եւսեբիոս Կեսարացիի եկեղեցական պատմութեան մէջ:

Ահաւասիկ Աղեքսանդրացիին խօսքերը. «Իսկ Յովհաննէս, երբ տեսաւ թէ միւս Աւետարանները մեր Տիրոջ մարմնաւորութեան մասին գրուած են, իր աշակերտներու յորդորներուն վրայ, անիկա՝ աստուածակիր ոգիով, հոգեւոր Աւետարան գրեց»³²:

Ուրեմն, ըստ Կղեմէս Աղեքսանդրացիի, որ մեզի կը ներկայանայ որպէս հմուտ անձ մը եկեղեցական պատմութեան, Յովհաննէս առաքեալ, միւս երեք աւետարանիչներէն ետքն է որ գրած է իր Աւետարանը:

Կղեմէս Աղեքսանդրացիին չորրորդ Աւետարանը «հոգեւոր» կը կոչէ, հակադրելով զայն առաջին երեք Աւետարաններուն, որոնք աւելի «մարմնաւոր» բաներու շուրջ կը խօսին:

Ուրիշ վկայութիւններ

Muratorի անունով գիտնականը, Իտալիոյ Միլան քաղաքի Մատենադարանին մէջ, դատած է հատուկտոր մը, որ գրուած է երկրորդ դարու վերջաւորութեան (180ին): Այս գրութիւնը կը պարունակէ ցանկը այն գիրքերուն, որոնք Հռոմի եկեղեցին կը գործածէր որպէս սրբազան գրութիւններ:

Վերոյիշեալ ցանկին մէջ կը յիշատակուի նաեւ չորրորդ Աւետարանը՝ գրուած Յովհաննէս առաքեալէն:

Բանասէրներու մեծամասնութեան համաձայն, Muratorի գրութեան մէջ թէեւ կան պատմական սխալներ³³, բայց այդ սխալները,

31. ԵԻՍԵՐԻՈՍ ԿԵՍ., Պատմ. եկեղ. Ե. 20, 6-8:

32. Ամգ, Զ. էջ 450-451:

33. Muratorի գրութեան մէջ ըսուած է, որինակի համար, որ Յովհաննէս չորրորդ Աւետարանը գրեց՝ երբ տասներկու առաքեալները տակաւին ողջ էին: Ասիկա յայտնի սխալ մըն է, որ չի համապատասխաներ իրականութեան:

որեւէ ձեւով չեն տկարացներ այն վկայութիւնը՝ թէ Յովհաննէս առաքեալն է չորրորդ Աւետարանին հեղինակը:

Կան նաեւ Antimarcionite կոչուած Աւետարաններու Նախաբաններ³⁴, որոնք յունարէն լեզուով գրուած են երկրորդ դարու երկրորդ կէսերուն (160-180), եւ յետոյ թարգմանուած են լատիներէն:

Պատկառելի հնութիւն ունեցող այն Նախաբաններէն, Ղդկասի Աւետարանին Նախաբանին մէջ գրուած է. «Յովհաննէս առաքեալ, Պատմոս կղզիին մէջ՝ Յայտնութեան դիրքը գրեց, յետոյ Աւետարանը՝ Ասիոյ մէջ»:

Իսկ չորրորդ Աւետարանի Նախաբանին մէջ կը գտնենք սա տողերը. «Յովհաննէսի Աւետարանը քարոզուեցաւ եւ (Ասիոյ) եկեղեցիներուն տրուեցաւ Յովհաննէսէն, երբ անիկա տակաւին ողջ էր, ինչպէս Պապիաս Հերապոլսեցիին՝ Յովհաննէսի ամենասիրելի աշակերտը՝ իր վերջին հինգ գիրքերուն մէջ գրած է»:

Այլ վկայութիւններ

Հոս կ'արժէ յիշատակել նաեւ վկայութիւնը մեծատաղանդ Որդինէսի, որ բացայայտօրէն կը գրէ. «Յովհաննէսէն աւանդուած Աւետարանը, որուն իմաստը ոչ ոք կրնայ ըմբռնել, եթէ ոչ անիկա, որ Յիսուսի կուրծքին վրայ հանգչեցուց իր գլուխը կամ Յիսուսէն՝ Մարիամը ընդունեցաւ, որպէսզի նաեւ իր մայրը ըլլար:

Կրնայինք նաեւ մէջբերել Տերտուլիանոսի, Եպիփանի, Հերոնիմոսի եւ նման վատահելի անձերու խօսքերը, որոնք չորրորդ Աւետարանը՝ Յովհաննէս առաքեալի գրիչէն ելած ըլլալու մասին ամէն տարակոյս կը փարատեն:

Հակառակ եղած բանավէճերու եւ առարկութիւններու, այսօր գիտնականներու մեծամասնութիւնը կ'ընդունի թէ չորրորդ Աւետարանը՝ որպէս Յովհաննէս առաքեալի գործ՝ ծանօթ էր երկրորդ դարու, գոնէ երկրորդ կէսին:

Տարակոյսներ

Երանոս կը գրէ թէ երկրորդ դարու վերջաւորութեան կային քանի մը հերետիկոսներ ու քրիստոնեաներ, որոնք չէին ընդունիր որ չորրորդ Աւետարանը, ինչպէս նաեւ Յայտնութեան դիրքը գրուած ըլլայ Յովհաննէս առաքեալէն:

Երանոսի համաձայն, ջնջելու համար Ս. Հոգիին պարգեւները, որոնք տարածուած էին մարդկային ցեղին վրայ, ոմանք «չէին ըն»:

34. DOM DE BRUYNE, Les plus anciens prologues latins des Evangiles, «Revue Bénédictine», 1928, էջ 193-214, եւ 1929, էջ 115-121:

դուներ այն ձևի Աւետարան մը, որ է ըստ Յովհաննէսի»³⁵, որովհետեւ Յովհաննէսի Աւետարանին մէջ խօսքը կ'ըլլար Ս. Հոգիին, որ Յիսուս խոստացեր էր զրկել առաքեալներուն:

Նմանապէս, Զեփերինոս Հռոմի Քահանայապետի շրջանին (198-217), ապրած է Կայոս անունով քահանայ մը, որ ըստ Եւսեբիոսի³⁶ եւ Հիպոլիտոսի, կը մերժէր ընդունիլ Յովհաննէսը, որպէս հեղինակ չորրորդ Աւետարանին եւ Յայտնութեան Գիրքին, պատճառաբանելով թէ չորրորդ Աւետարանին մէջ՝ ինչ ինչ նիւթեր համաձայն չեն միւս երեք Աւետարաններուն:

Կայոսի համաձայն՝ չորրորդ Աւետարանը եւ Յայտնութեան Գիրքը գրած է Կերինթոս անունով հերետիկոս մը, որ կ'ապրէր Եփեսոսի մէջ, եւ զլիակաւ հակառակորդներէն մէկն էր Յովհաննէս Աւետարանիչին:

Վերջացնելէ առաջ, աւելցնենք նաեւ, որ Ս. Եպիփան³⁷ եւս կը յիշէ «Aloge» կոչուող հերետիկոսները, որոնք չէին ընդունիր չորրորդ Աւետարանը, որ «Բան»ին Աւետարանն էր:

Վերոյիշեալ հերետիկոսները կ'ապրէին հռոմէական կայսրութեան մէջ. հաւանաբար Կայոսն ալ պատկանէր սոյն աղանդին:

Անտարակոյս, ուրացումները ափ մը հերետիկոսներու, որոնք սխալ վարդապետութեան մը պաշտպան կանգնելու նպատակով կը մերժէին ընդունիլ չորրորդ Աւետարանը՝ որպէս Յովհաննէս առաքեալի գործ, որեւէ ձեւով չեն կարող տկարացնել եկեղեցական հին աւանդութեան եւ սուրբ Հայրերու ջախջախիչ մեծամասնութեան վկայութիւնները՝ թէ չորրորդ Աւետարանին հեղինակն է Յովհաննէս առաքեալ:

Ուրիշ առարկութիւններ

Մինչեւ անցեալ դարու սկիզբը, ոեւէ լուրջ բանասէրէ մը, հիմնաւորուած տարակոյս մը չէր յարուցուած՝ թէ չորրորդ Աւետարանը կը պատկանի Յովհաննէս առաքեալին:

1820ին է որ Carolus Theophylus Bretschneider³⁸ գիտնականը, քանի մը դժուարութիւններու հանդիպելով, խախտեց հասարակաց կարծիքը:

Սակայն, օրուան բանասէրները ջրեցին վերոյիշեալ գիտնական-

35. Adversus Hæreses, III, II, 9.

36. Եկեղ. Պատմ., III, 28, 1-2.

37. Panarion, XLI, 35, 1.

38. Probabilia de Evangelii et Epistolarum Joannis Apostoli indole et origine eruditorum iudiciis modeste subiecit Carolus Theophylus Bretschneider.

ներն փաստարկութիւնները, եւ ինք ետ առաւ իր յայտնած թիւը դադարեցնել:

Բայց արդէն մէջտեղ նետուած կասկածի հունտը, սկսաւ արմատ ձգել եւ արդի բանասէրներէն ոմանք շարունակեցին մերժել չորրորդ Աւետարանին հեղինակութիւնը ընծայել Յովհաննէս առաքեալին:

Տեսնենք անոնց առարկութիւններէն ոմանքը:

ա) Երանոսէն բերուած վկայութիւնը մեծ արժէք մը չի ներկայացնէր, քանի որ անիկա արժանահաւատ պատմիչ մը չէ եղած:

բ) Երանոս կ'ըսէ, թէ Պապիաս աշակերտած է Յովհաննէս առաքեալին. բայց ասիկա սխալ է, քանի որ՝ Եւսեբիոսի³⁹ համաձայն՝ Պապիաս, իր գրած հինգ գիրքերու յառաջաբանին մէջ միայն երկու անգամ կը յիշէ Յովհաննէս անունը, որոնցմէ մէկը Յովհաննէս առաքեալն է, իսկ միւսը Յովհաննէս Երէցն է:

Պապիաս այս վերջինին, այսինքն՝ Յովհաննէս Երէցին է որ աշակերտած է, եւ ո'չ թէ Յովհաննէս առաքեալին:

գ) Երանոս միեւնոյն սխալը գործած կ'երեւի՝ Պողիկարպոսն ալ Յովհաննէս առաքեալի աշակերտ նկատելով: Պողիկարպոսն մեզի Յովհաննէս առաքեալի մասին գրածները ունի Յովհաննէս առաքեալին, քանի որ յայտնի մէջքերումներ ունի Յովհաննէս առաքեալին, քանի որ յայտնի մէջքերումներ ունի Յովհաննէս առաքեալին, քանի որ յայտնի մէջքերումներ ունի Յովհաննէս առաքեալին, քանի որ յայտնի մէջքերումներ ունի Յովհաննէս առաքեալին:

Պատասխան

Եթէ ճիշտ է թէ Պողիկարպոս՝ փլիպպեցիներուն ուղղած իր նամակին մէջ չի յիշեր Յովհաննէս առաքեալին անունը, ասկէ կարելի չէ, սակայն, եղբակացնել թէ Պողիկարպոս ծանօթ չէ առաքեալին, քանի որ յայտնի մէջքերումներ ունի Յովհաննէս առաքեալին, քանի որ յայտնի մէջքերումներ ունի Յովհաննէս առաքեալին, քանի որ յայտնի մէջքերումներ ունի Յովհաննէս առաքեալին:

Եթէ Երանոս սխալած է Պապիասը՝ Յովհաննէս առաքեալի աշակերտ կարծելով, ասկէ չի՝ հետեւիր, որ ան սխալած ըլլայ նաեւ Պողիկարպոսն ալ միեւնոյն առաքեալին աշակերտ նկատելով:

Երանոս, Պապիասի մասին գրածները առած է նոյնինքն Պապիասի գրութենէն: Մինչդեռ Պողիկարպոսի մասին գրածները իր անձնական յուշերն են, որ կը փոխանցէ մեզի:

Երանոս նամակ մը գրած է իր մանկութեան ընկեր՝ Փլորինոսին, որուն հետ միասին աշակերտած են Պողիկարպոսին:

Ահա այդ նամակին մէջ է որ Երանոս կը գրէ. Քարդարեւ, երբ փոքր էի, քեզ տեսած եմ ստորին Ասիոյ մէջ, Պողիկարպոսի մօտ»⁴⁰:

39. ԵՍԵԲԻՈՍ, Պատմ. Եկեղ., Գ, 20, 16:

40. Ամգ, Ե, 20, 4-7:

Արդ, եթէ Երանոս իրապէս աշակերտած չըլլար Պողիկարպոսին, այսքան վստահութեամբ պիտի չկարենար վերի տողերը գրել իր մանկութեան ընկեր՝ Փլորինոսին:

Գալով Պապիասէն յիշուած երկու Յովհաննէսներուն, եթէ նոյն-իսկ այսօրուան կարգ մը բանասէրներուն հետ ընդունինք Յովհաննէս առաքեալէն զատ՝ Յովհաննէս Երէցի մը գոյութիւնը, ասով կարելի չէ ժխտել թէ Երանոս Պողիկարպոսի աշակերտած ըլլայ եւ անկէ քաղած ըլլայ այն վկայութիւնը՝ թէ չորրորդ Աւետարանին հեղինակն է Յովհաննէս առաքեալ:

Լռութեան առարկութիւնը

Յովհաննէս առաքեալին՝ չորրորդ Աւետարանի հեղինակ եւ Եփեսոսի մէջ բնակութիւն հաստատած ըլլալուն դէմ, բանասէրներէն ոմանք, «լռութեան փաստը» կը դործածեն:

Անոնք կը տրամաբանեն սապէս. եթէ Յովհաննէս առաքեալ Եփեսոս բնակած ըլլար, Ս. Իգնատիոս Անտիոքացին՝ Եփեսացիներուն ուղղած իր Նամակին մէջ, պէտք չէ՞ր որ Յովհաննէս առաքեալի մասին ալ գոնէ խօսք մը ըսէր: Եւ սակայն Անտիոքի հայրապետը եւ ո՛չ իսկ ակնարկ մը կ'ընէ անոր մասին, այլ ընդհակառակն Պողոս առաքեալն է որ յիշատակած է:

Պատասխան

Վերոյիշեալ առարկութիւնը արժէք մը չի՝ ներկայացներ: Պայման չէ որ Իգնատիոս՝ Եփեսացիներուն ուղղած Նամակին մէջ, Յովհաննէս առաքեալի մասին խօսէր: Անիկա, Հռոմ մեկնելէ առաջ գրած է իր Նամակը. եւ եթէ Պողոս առաքեալին անունը կը յիշէ, ատալ, շատ հաւանաբար, Պողոսի եւ իր Հռոմ ճամբորդութեան մէջ նմանութիւն մը գտնելուն համար է: Պողոս առաքեալն ալ իրեն պէս Հռոմ գնաց, հոն նահատակուելու համար:

Թողունք որ անհերքելի փաստեր կան Յովհաննէսի Եփեսոս բնակութեան եւ հոն թաղուած ըլլալու մասին:

Ուրիշ առարկութիւն մը եւս

Յիսուս՝ Յովհաննէսին եւ իր եղբոր Յակոբին ըսած էր. «Բաժակը որ ես պիտի խմեմ, դուք ալ պիտի խմէք»⁴¹:

Յիսուսի վերոյիշեալ խօսքը մեկնաբանելով, ոմանք ըսին թէ Յովհաննէս աւետարանիչը եւս, 43-44ի ժամանակաշրջանին, Հերովդէս արքայէն՝ իր եղբոր Յակոբի հետ, եւ կամ 64-70ի շրջանին,

41. Մարկ. Ժ. 39:

քրիստոնեաներու դէմ եղած հալածանքներու ընթացքին մարտիրոսացած է:

Սոյն վարկածին պաշտպան պատմագէտները, իրենց ըսածը հաստատելու համար փաստ կը բերեն Philippe de Side, 430 թուականներուն գրած «Histoire chrétienne» պատմագիրքէն եւ իննեւորորդ դարուն անբող՝ Georgios Hamartolos բիւզանդացի կրօնաւորի մը ժամանակագրութենէն:

Արդարեւ, Philippe de Side-ն մեզի հասած հատուկորդ գրութիւններու մէջ, Պապիասէն բերուած վկայութեան մը համաձայն՝ Յովհաննէս առաքեալ նահատակուած է իր եղբոր Յակոբի նման:

Georgios Hamartolos ալ, հաւանաբար Philippe de Side-ն առած ըլլալու է Պապիասի վկայութիւնը:

Պատասխան

Յիսուսի վերոյիշեալ մարգարէական խօսքերէն կարելի չէ եղրակացնել, որ այդ «բաժակ»ը անպայման մարտիրոսական մահ նշանակէ:

Յետոյ պէտք չէ շատ կարեւորութիւն ընծայել Philippe de Side-ի, որ ըստ Սոկրատ պատմիչին, անշան պատմաբան մըն է: Գալով Georgios Hamartolosին, իրմէ մեզի հասած երեսունի մօտ ձեռագիրներէն, միայն մէկ հատին մէջ կը գտնենք Պապիասի վերոյիշեալ վկայութիւնը:

Philippe de Side-ն եւ Georgios Hamartolos-էն աւելի հին եւ վստահելի պատմագիրներ, օրինակ՝ Երանոս եւ մանաւանդ Եւսեբիոս, որոնք աւելի ծանօթ էին Պապիասի գործերուն, Յովհաննէս բիոս, որոնք աւելի ծանօթ էին Պապիասի գործերուն, Յովհաննէս առաքեալի նահատակութեան մասին որեւէ վկայութիւն մը չեն յիշեր, այլ ընդհակառակն, Եւսեբիոս Կեսարացին կը հաստատէ թէ Յովհաննէս առաքեալ ապրած է Եփեսոս եւ այդ քաղաքին մէջ ալ մեռած է բնական մահով՝ խոր ծերութեան մէջ:

Ներքին փաստեր

Առաջին երեք աւետարանագիրներուն մասին, իրենց աւետարաններուն մէջ, բացայայտ որեւէ ակնարկութեան չենք հանդիպիր:

Մինչդեռ չորրորդ Աւետարանի վերջաւորութեան, վերջին ընթրիքի ատեն, «Յիսուսի լանջին փարող»⁴² աշակերտի մասին գրուած են հետեւեալ տողերը. «Այս աշակերտն է, որ կը վկայէ այս բաներուն, եւ որ ասոնք գրած է. եւ գիտենք թէ իր վկայութիւնը ճշմարիտ է»⁴³:

42. Յովհ. ԻԱ. 20:

43. Յովհ. ԻԱ. 24:

Արդ, չորս աւետարանիչներն ալ համաձայն են՝ թէ Յիսուսի վերջին ընթրիքին ներկայ էին միայն առաքեալները: Որով ալ աշակերտը, որ Յիսուսի լանջին դրաւ իր գլուխը, Յովհաննէս առաքեալէն զատ ուրիշ մէկը չի կրնար ըլլալ:

«Այն աշակերտը զոր կը սիրէր Յիսուս» բացատրութիւնը, որուն կը հանդիպինք չորրորդ Աւետարանին մէջ ուրիշ տեղեր ալ, տեսակ մը ստորագրութիւն է հեղինակին:

Ոմանք զարմանքով նկատած են, որ չորրորդ Աւետարանին մէջ, Ջերեդէոսի երկու որդիներուն՝ Յովհաննէսի եւ Յակոբի անունները երբեք չեն յիշուած⁴⁴:

Մինչդեռ Մատթէոս երկու անգամ կը յիշէ Յովհաննէս եւ Յակոբ անունները, Մարկոս՝ ինը անգամ, իսկ Ղուկաս վեց անգամ Յովհաննէս եւ չորս անգամ ալ Յակոբ անունները⁴⁵:

Արդ, ի՞նչ բացատրութիւն տալ, չորրորդ Աւետարանի մէջէն Յովհաննէս եւ Յակոբ անուններու բացակայութեան մասին:

Բանասէրներու մեծամասնութեան համաձայն, դիտումնաւոր այս լուծութիւնը առաջ կու գայ Յովհաննէս առաքեալի համեստութեանէն, որ չէ ուզած ուղղակի յիշել իր եւ եղբոր անունները, այլ անուղղակի՝ «միւս աշակերտը» կամ «այն աշակերտը, զոր կը սիրէր Յիսուս» բանաձեւերով:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԱՒԵՏԱՐԱՆԻՆ ՀԵՂԻՆԱԿԸ ՀՐԵԱՅ ՄԸՆ Է

Ներքին փաստերը ցոյց կու տան մեզի, որ չորրորդ Աւետարանին հեղինակը հրեայ մըն է:

Չորրորդ Աւետարանը թէեւ յունարէն լեզուով գրուած է, սակայն անոր հեղինակի մայրենի լեզուն արամայերէն եղած ըլլալու է, քանի որ արամայական անթիւ բառեր եւ ասացուածքներ կը վրիտան ամէն էջի վրայ:

Հեղինակը, ստէպ սեմական բառերուն յունարէն բացատրութիւնը կու տայ. օրինակ՝ «Ռաբբի, որ վարդապետ կը նշանակէ»⁴⁶, «Կեփաս, որ կը թարգմանուի Պետրոս»⁴⁷, «Պրորատիկէի մօտ աւազան մը կար, որ երրայեցերէն Բեթհեզդա»⁴⁸ կը կոչուէր», «Գնա՛,

44. Չորրորդ Աւետարանին մէջ միայն ԻԱ. գլուխին մէջ գրուած է «Ջերեդէոսի որդիներ» բացատրութիւնը, առանց տալու Յովհաննէս եւ Յակոբ անունները:

45. Մատթէոս Աւետարանիչ 40 անգամ, Մարկոս 50 անգամ, Ղուկաս 43 անգամ, իսկ Յովհաննէս 74 անգամ յիշած են առաքեալներու անունները:

46. Յովհ. Ա. 38:

47. Յովհ. Ա. 42:

48. Յովհ. Ե. 2:

լուացուէ՛ Սեւովամի աւազանին մէջ, որ կը նշանակէ Առաքեալ»⁴⁹, Յիսուս «կ'ելլէր այն տեղ, որ Գանկ կը կոչուէր, երրայեցերէն՝ Գող-գոթա»⁵⁰, եւայլն:

Քանի մը օրինակներ ալ տանք սեմաբանութիւններէն. «Եթէ մէկը վերստին չծնի՝ չի կրնար տեսնել Աստուծոյ արքայութիւնը»⁵¹: Սեմական լեզուի մէջ տեսնել կը գործածուի վայելելու իմաստով: Ուրիշ տեղ մը կը գրէ. «Ո՛վ որ մերժէ հաւատալ Որդիին, անիկա պիտի չտեսնէ»⁵² կեանքը:

Ուրիշ սեմաբանութիւններ. «Դեռ քիչ մը ժամանակ ձեզի հետ է լոյսը. քաղցէ՛ք քանի որ լոյսն ունիք»⁵³, «Եթէ մէկը խօսքս պահէ՛ մահ պիտի չնաշակէ յաւիտեան»⁵⁴, «Հայրը կը սիրէ Որդին եւ մահէն քան անոր ձեռքը յանձնած է»⁵⁵, «Աղատեցաւ անոնց ձեռքէն»⁵⁶, «Հայրը ամէն ինչ իր ձեռքը յանձնած էր»⁵⁷, «Ընթրիքի պահուն, երբ արդէն սատանան Միմոնի Որդի՝ Իսկարիովտացի Յուդայի սրտին մէջ դրած էր որ մատնէ զինքը»⁵⁸, եւայլն:

Վերոյիշեալ նախադասութիւններու մէջ, ընդգծուած բացատրութիւնները սեմաբանութիւններ են:

Չորրորդ Աւետարանին մէջ այն աստիճան շեշտուած է սեմական լեզուի կնիքը, որ քննադատներէն ոմանք, ինչպէս J. Wellhausen, G. F. Burney⁵⁹, C. C. Torrey⁶⁰ եւայլն, հրապարակ նետեցին վարկած մը, որուն համաձայն, մեզի հասած չորրորդ Աւետարանը թարգմանութիւն մըն է՝ արամայերէն լեզուով գրուած ուրիշ Աւետարանի մը. եւ ճիշտ մեր ունեցած Մատթէոսի Աւետարանին նման, այս ալ թարգմանութիւնն է կամ նոր խմբագրութիւն արամայերէն լեզուով գրուած բնագիրին:

Նմանապէս P. Boismard, արամայերէն ասացուածքներ գտնելով չորրորդ Աւետարանին մէջ, եզրակացուց՝ թէ սկզբնական շրջանին՝ այս Աւետարանը արամայերէն լեզուով գրուած է:

49. Յովհ. Թ. 7:

50. Յովհ. ԺԹ. 17:

51. Յովհ. Գ. 3:

52. Յովհ. Գ. 38:

53. Յովհ. ԺԲ. 35:

54. Յովհ. Ը. 52:

55. Յովհ. Գ. 35:

56. Յովհ. Ժ. 39:

57. Յովհ. ԺԳ. 3:

58. Յովհ. ԺԳ. 2:

59. G. F. BURNLEY, The Aramaic Origin of the Fourth Gospel, Oxford, 1922.

60. C. C. TORREY, The Aramaic Origin of the Gospel of John, «Harvard Theological Review», 1923, էջ 305-344:

Դարձեալ, Յովհաննէս առաքեալն է որ ճշգրտօրէն նշանակած է վայրը, ուր կը գտնուի Յակոբ Նահապետին ջրհորը⁷¹ :

Զորորորդ Աւետարանիչին ականատես վկայ մը ըլլալը փաստելու համար, A. Feuillet կ'ընէ հետեւեալ նուրբ անդրադարձութիւնը «Զորորորդ Աւետարանի հեղինակը, ինքզինք չատ անկախ ցոյց կու տայ համարաբառ երեք աւետարաններէն, եւ չի վախնար, հարկի պարագային, անոնց հակասելու երեւոյթ ունենալ: Եւ սակայն, երբեմն, զարմանալի կերպով անոնց կը միանայ, որ չի կրնար երբեք հաշիւի մը արդիւնք ըլլալ. այսպէս Պետրոսի հակազդեցութիւնը ի տես Յիսուսի խոնարհեցումներուն, (հմտ. Յովհ. ԺԳ. 8 եւ Մարկ. Ը. 32), Մարթայի եւ Մարիամի իւրայայտուկ նկարագիրները (հմտ. Յովհ. ԺԱ. եւ Ղուկաս Ժ. 38—42): Բոլոր այս երեւոյթները լաւագոյնս կը բացատրուին եթէ անիկա ականատես վկայ մը ենթադրութիւն»⁷²:

(ဇယား - ၉)

Հ. ԵՓՐԵՄ ՏԷՐ-ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ՅԻՇԿՍՅԱԿՆԵՐ - ՈԳԵԿՈԶՈՒՄՆԵՐ

ՄԻԶՍԶԳԱՅԻՆ Ա. ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՄԱՍԻՆ

(ՊԵՐԿԱՄՈՑ, 28-30 ՅՈՒՆԻՍ 1975)

Հայադիտական ուսումնասիրութիւններու մարդին մէջ կարեւոր ներդրում մը նշանակեց Միջնադարեան Հայ արուեստի մասին Միջնադարեան Ա. Գիտաժողովը, որ տեղի ունեցաւ Հիւսիսային Իտալիոյ Պերկամոյ քաղաքին մէջ՝ Յունիս 28-30ի օրերուն:

[illegible]

71. Өмүс. 7. 6, 12:

72. Nouveau Testament, Introduction à la Bible II, 3e Edition, 42 657:

1. Մեր «Հայ Հետաքննիչ» ամսագրերից ընդարձակ ու համադրական վերլուծումով
 իմ արձագանգ հանդիսացաւ այս կարեւոր ու նշանակալից եղելութեան (1975,
 ք. 9-10, էջ 6-11):